LÜTFİ PAŞA

ASAFNÂME

Hazırlayan
Doç. Dr. Ahmet UĞUR

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 500
1000 TEMEL ESER DİZİSİ : 87

Kapak : Grafik Stüdyo S

Onay : 6/4/1982 gün ve 831.1 - 618 sayı.
Birinci baskı : Mayıs 1982
Baskı sayısı : 5000
Başbakanlık Basımevi — ANKARA

LÜTFİ PAŞA VE ASAFNÂMESİ

Lütfi Paşa'nın nerede ve hangi tarihte doğduğu bilinmemekle beraber, daha II. Bayezid devrinde bu padişahın sarayına alınıp orada öğrenim gördüğü açıktır (1). Eserlerinde açıkça yazmamasına rağmen onun Rumeli ve Anadolu'da görevler aldığı bilinmektedir. Gençliği daima hizmetle geçmiştir. Osmanlı padişahlarından Yavuz ve Kanuni'ye hizmet etmiş ve Kanuni'nin kızkardeşi ile evlenmiştir. Bu padişah zamanında çeşitli savaşlara katılmış, fakat Korfo (1536)'daki başarısızlık nedeni ile padişahın gözünden düşmüştür. İkinci Vezir Mustafa Paşa'nın 1538'de ölümü üzerine, Lütfi Paşa yükseltilerek ikinci vezir oldu. Bu rütbede Karaboğdan Savaşı'na katıldı. Purut Nehri üzerinde, Mimar Sinan'a bir köprü yaptırdı. 1539'da İstanbul'da çıkan

---

1 — Lütfi Paşa, Arnavuttur. 936/1529'da Şam beylerbeyi oldu, o sene azledildi. 938/1531'de ikinci defâ Şam vâlisi oldu. 941/1534'de kubbe veziri oldu. Sırasıyla vezîr-i sânî olup, 944/1537'de vezîr-i âzam olmuştur. 947/1540'da azledildi. 958/1551'de hacca gitti. Dönüşte, yine Dimetoka'ya geldi. 13 Şabân 971/28 Mart 1563'de vefat etti. (Sicill-i Osmânî, III - IV, 91).

Lütfi Paşa İbn Abdü'l-Mu'în, İskodralıdır. Hammer Avlonyalı der. 944/1537'de Ayas Paşa'ya halet ve vezîr-i âzam oldu. 947/1540'da tekâüd oldu. 958/1551'de hacca gitti. 961/1553'de vefat etti. (Osmanlı Müellifleri, III, S., 132).

Bu hususta en son ve açıklamalı bilgi, M. T. Gökbilgin tarafından, İslâm Ansiklopedisi, «Lütfi Paşa md» nde verilmiştir. Buna göre paşanın doğum ve ölüm tarihleri (1488 - 1563) olarak gösterilmiştir.

korkunç yangından sonra, Veziriazam Ayas Paşa öldü ve yerine Lütfi Paşa atandı.

İlk yaptığı işlerden biri, Koca Sinan'ı mimarlığa tayin etmesidir. İşleri tam bir düzene soktu, yapılan yersiz harcamaları kesti. 1539'da yapılan şehzadelere ait sünnet düğününü 15 günde sonuçlandırdı. Aslında bu düğünler, iki ay sürerdi. Devletin içte ve dışta saygınlığını yükseltti. Fakat, 1541'de sadrazamlıktan alındı. Alınmasına çeşitli nedenler gösterilmektedir. Fakat ağır gelen görüş, kadın, yani kendi hanımı ve düşmanlarının tavrıdır. Paşa iki yüz bin akçe ödenek ile Dimetoka'daki çiftliğine çekilmiştir. Biraz sonra tekrar, İstanbul'a gelerek hacca gitmek için izin almış ve 1542'de bu dinî görevini yerine getirmek için gitmiştir. Hac dönüşü yine Dimetoka'ya çekilerek eser yazmakla ömrünü geçirmiştir. Ölüm yeri ve tarihi üzerinde bazı görüşler ileri sürülmüş, fakat en akla yakın olanı, Âli'nin verdiği, 1563'lerin içinde Dimetoka'dadır.

Lütfi Paşa devletin en küçük aşamalarından başlayarak en yükseğine ulaşmış ve o aşamaya gelene kadar, kendisini alacağı görevlere hazırlamıştır. Böyle bir kimse de, pek tabii olarak, devletin içte ve dışta saygınlığını yükseltecektir.

Kendisi yalnız bir yazar ve devlet adamı değil, aynı zamanda, bir komutandır. Paşa, defalarca, karada ve denizde yapılan savaşlara katılmış, savaşı, bazen tek başına kendisi yönetmiştir. Fakat onun ağır basan yönü, bu küçük eserden de anlaşıldığı gibi, iyi bir devlet adamı olmasıdır. O veziriazamlığa geldiğinde, bozuk bulduğu devlet çarkını düzeltmiş ve yeni önlemler almıştır. Bu başarısının sebebi ise onun hem dünya ve hem de din ilimlerini bilip on-

ları uygulayan bir kimse olmasıdır. Onun yönetimde başardığı en önemli iş, ulak (haberleşme) işlerini düzeltmesidir. Halkı usandıran bu kurumdan, gerek Yavuz gerekse Kanuni çok şikâyetçi idiler, fakat bir türlü önüne geçilememişti. Ancak Lütfi Paşa veziriazamlığa geldiğinde bunu düzeltmiştir. O zaman memlekette bulunan yabancı elçilere, kendilerinde bu ulak zulmünün olup olmadığını sormuş, onların olumsuz cevabı üzerine bu zulmü kaldırmaya girişmiştir. Kendisi Yavuz Sultan Selim'i çok seven ve beğenen bir kişidir. Eserlerinde pek çok iyi örnekleri Yavuz'dan vermektedir. Paşa, çok zeki ve kurnaz bir kimse değil, fakat olayları iyi inceleyen, araştıran ve çözümleri için, acil ve önleyici önlem alan, soğukkanlı bir vezirdir. Saray entrikalarına hiç karışmamıştır. Her zaman olayların üstünde ve dışında kalmıştır.

F. Köprülü'ye göre: «İşte bütün bu açıklamalardan sonra, Lütfi Paşa'nın bir devlet adamı sıfatıyla önemi büyük bir açıklıkla anlaşılıyor. O, Makbul İbrahim Paşa ve Rüstem Paşa gibi parlak bir zekâya sahip olmamakla beraber, keskin görüş sahibi, dürüst ve idarenin bozuk noktalarını düzeltmeye özenen, saray entrikalarına alet olmayacak kadar kendi başına davranan bir kişi idi. Onu diğer arkadaşlarından ve meslekdaşlarından ayıran başlıca özelliği, bu ahlaki iradesidir. İmparatorluk tarihini inceleyenler, paşanın daha o zaman belirttiği bozuklukların XVI. asırda bile, ne korkunç sonuçlar verdiğini pekala bilebilirler. Zamanı, eğitim biçimi, terbiyesi ve düşünüşü itibarıyla, Lütfi Paşa'dan bundan daha fazla bir şey, örneğin, ıslahatta daha geniş ve daha derin bir görüş, beklenemezdi. Bununla beraber, saray entrikalarına kurban olarak, kısa bir za-

man zarfında idare başından uzaklaştırılan bu ileri görüşlü vezire devlet adamı niteliğiyle, tarihimizde şerefli bir yer ayırmak zorundayız (2)».

Lütfi Paşa, zamanında geçerli olan bütün ilimleri öğrenmiş ve hayatının büyük bir kısmı, hemen hemen ilim öğrenmekle geçmiştir. Emekli olup Dimetoka'ya çekildikten sonra da kendisini eser yazmaya vermiştir. *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı kitabının önsözünde belirttiğine göre, Lütfi Paşa, on dördü Arapça olmak üzere, yirmi kadar eser yazmıştır.

Türkçe olan eserleri şunlardır:

1 — *Kitâb-ı Tenbîhü'l-Gâfilîn ve Te'kîdü'l-Gâfilîn;*

2 — *Kitâb-ı Tuhfetü't-Tâlibîn;*

3 — *Kitâb-ı Hayât-ı Ebedî;*

4 — *Risâle-i Suâl ve Cevâb;*

5 — *Risâle-i Niyyet;*

6 — *Tevârîh-i Âl-i Osmân;*

7 — *Umûr-ı Mühimmât;*

8 — *Âsafnâme,* (3)

Doç. Dr. Ahmet UĞUR

---

2 — F. Köprülü, **Türkiyât Mecmuâsı**, I

3 — **Tevârîh-i Âl-i Osmân**, s. 3 v. d.

ASAFNÂME

Yukarıda da belirttimiz gibi, paşa, 1541'de emekli olup çiftliğine çekildikten sonra, eserlerini vermeye başlamıştır. *Asafnâme*'de bu devirde verilen eserlerdendir. Kendisi küçük, fakat kapsamı zengin olan bu eser, tam bir *Siyasetname, Nasihatname*'dir. Bu ileri görüşlü devlet adamı, eserinde, teorik öğütlerde bulunmaz, uygulaması mümkün olan ve yapılabilecek olan şeyleri önerir. Yapanlardan örnekler verir. Laf kalabalığına kaçmadan özlü ve kısa şeyler anlatır. Tumturaklı uzun bir giriş ve laf kalabalığı dolu bir sonuç bu eserde yoktur. Anasır-ı Erbea (Su, ateş, hava, toprak), âlemin yaratılışı ve bunların Yunan felsefesine göre izahı, halifenin Kureyş soyundan olup olmaması gibi konular burada tartışılmaz. Paşa, her fikrini desteklemek için kendisini ayet, hadis ve daha başka atasözleri bulmaya zorlamaz. Her cümlesi bir yasa maddesi gibi özlüdür. Paşa, örneklerini, diğer siyasetnamelerde olduğu gibi, başka uluslardan (Arap, Acem, Hint, Yunan...) vermez. Verdiği örnekler, Osmanlı Padişahı Yavuz, Kanunî ve vezirlerden Pirî Paşa, Kemal Paşa ve diğer seçkin kişilerdir. «Filan padişah yaptı..., ben yaptım...» gibi, cümlelere bu eserde sık sık rastlanır.

Paşa burada, o zamanki Osmanlı toplumunu, hazinesini, ordusunu ve halkını bize, tam ve içtenlikle anlatır. Ne, meseleyi abartarak olduğundan fazla gösterir, ne de, ümitsizliğe kapılarak çıkmazlar içinde bocalar. Cemiyetin bütün sorunlarına hakim bir devlet adamı olarak, olayları tam ve eksiksiz bir şekilde değerlendirir. Sebep ve neticeler arasın-

da bağlar kurar. Toplumun zincirinin bütün halkalarının yerini, önemini ve yokluğundan doğacak tehlikeleri belirtir ve bize sunar. Bunları yaparken selef dediğimiz, geçmişlerden, örnekler alır ve onların yolundan gittiğini söyler.

Paşaya göre, Osmanlı toplumunda, işe göre adam atamalıdır, adama göre iş değil. Toplumun silsile zincirinin başında, padişaha karşı sorumlu olan veziriazam gelir. Padişah da Allah'a karşı tek sorumludur. Paşa bu durumu bu küçük eserinde, çok güzel bir şekilde belirtir. «Veziriazam herkesin sığınağı olan padişaha sık sık, padişahım ben yükü boynumdan giderdim, doğrusunu söyledim. Kıyamet gününde şimden geru cevabı sen ver, demelidir» diyerek bu zincirleme sorumluluk duygusunu belirtir. Özetleyecek olursak paşanın bu eserde başta gelen öğütlerini şöylece sıralayabiliriz: Devlet adamlarının bir hata nedeniyle görevden alınmayıp, ilk önce uyarılması; narh (fiyat takdir ve kontrol) işlerine çok dikkat edilmesi, ulak zulmüne meydan verilmemesi, memurların mevkilerini kötüye kullanmaması, gelirin gidere denk olması, fazla asker bulundurulmaması, sık sık maaş artırılmasına gidilmemesi, padişahın ve vezirin çok dikkatli davranması, halkın işlerine dikkat edilmesi, savaş önlemlerinin barışta alınması, vezirin kapısının halka açık olması ve vezirin padişaha her şeyi açıkça anlatması, işlerin ehline verilmesi... ve benzeri önemli konuları içine almaktadır (4).

---

4 — Lütfi Paşa'nın hayâtı hakkında **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl XVI/1-2,1977 - 78'de bir yazımız vardır; ayrıca Âsaf-nâme'nin tenkîtli transkripsiyonu tarafımızdan yapılmış ve A. Ü. İ. Fakültesi **İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi**, IV, (1980) nde çıkmıştır. Sâdeleştirmeye esas aldığımız metin de bu tenkîtli transkripsiyondur. Ayrıca bakınız :

Bu sadeleştirmede, Dr. Rudolf Tschudi'nin baskısını esas aldık ve bazı gerekli gördüğümüz yerlerde, bunun dipnotu ve Ali Emîrî baskısından yararlandık. Çünkü bazı yerlerde Ali Emîrî baskısı daha geniş ve açıklayıcı bilgiler vermektedir. Bu yaptığımız ekleri de metinde, parantez içinde gösterdik. Ama eklerimiz, bir-iki kelime ise, onu ayırmadık. Metnin esasını bozmamak için bazı ünvan, makam ve kelimeleri değiştirmedik. Bunun için, kolaylık olsun diye, sonuna bir de lügatçe verdik. Aynı anlama gelen kelimeleri, yer, yer değişik şekilde kullandık (veziriazam, sadrazam) gibi. Ama bazı kelimeleri de izafetle iki kelime halinde gösterdik. (Harem-i Hass, Bab-ı Hümayun... gibi.) Metinde geçen Arapça cümlelerin altını çizdik ve ara cümlecikleri iki tire arasında gösterdik.

---

a) Ali Emîrî Efendi, **Asaf-nâme**, İst., 1326, (F. Köprülü bu nüshayı sathî ve yanlış bulur. TM., 1)

b) Lütfi Paşa, **Tevârîh-i Âl-i Osmân**, İst., 1341.

c) N. S. Banarlı, **Resimli Türk Edebiyâtı Târihi**, c. I, s. 608, İst., 1971.

d) B. Lewis, (Nihad Önal çevirisi) **İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı**, Varlık Yayınları, İst., 1975.

e) Hamilton, A. R. Gibb, Lütfi Paşa On the Ottoman Caliphate, **Oriens**, Leiden, 1962.

f) Lütfi Paşa, **Halâsü'l-Ümme fi-Ma'rifeti'l-Eimme**, Süleymâniye, Ayasofya Bölümü, No : 2877.

g) Dr. Rudolf Tschudi, **Der Âsafnâme des Lütfi Pascha**, Türkische Bibliothek, Berlin, 1910, XII.

h) **Türk Hukuk Tarihi Araştırma ve Düşünceler**, Adâlet Bakanlığı, 1935.

ı) Doç. Dr. E. R. Fığlalı, **Âsaf-nâme**, Yurdocağı Yayınları 1, Ank., 1977.

j) Prof. Dr. H. Gazi Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, s. 115.

VEZİR LÜTFİ PAŞA'NIN ASAFNÂMESİ

Bİ'SMİLLAHİ'R-RAHMANİ'R-RAHİM

Hamd ve sena, benzeri bulunmayan Allah'a olsun o, *eş ve benzerden uzaktır* ve veziri olmayan bir sultandır. Salat ve tahiyyat peygamberlerin ulusu ve seçkinlerin en önde olanına (Hz. Peygamber'e) olsun. O, müjdeleyici ve uyarıcıdır. Ayrıca, her biri dini canlı tutmak için tedbir sahibi olan, ailesi ve ashabına olsun. Gökler ve yerler kaldığı sürece, Allah, onun ailesine ve ashabına salat ve selam etsin.

Bundan sonra bu kitapçığın yazarı, Allah'ın kullarının en zayıfı, Abdülmuin oğlu Lütfi Paşa, ta merhum cennet mekân Sultan Bayezid Han zamanından beri, sultanın sarayında bulunmuş, onun nimetiyle beslenmiş, Osmanlı hanedanının iyiliği için çalışmış ve burada, uzun müddet bilgi ve tecrübe kazanmıştır. Yavuz Sultan Selim Han tahta çıktığında çukadarlık hizmetinden elli akçe müteferrikalık ile taşraya gönderilmiştir. Sonra çeşnigirbaşılık, sonra kapucubaşılık, sonra miralemlik, sonra Kastamonu sancağı, bundan sonra Karaman beylerbeyliği, (sonra Anadolu beylerbeyliği ve daha sonra Padişahımız Sultan Süleyman zamanında vezirlik ve sadrazamlık) verilmiştir. Bu günahı çok, aciz kişi yani ben taşraya gönderildikten sonra birçok alim, şair ve seçkin kimselerle konuşup görüşüp yapabildiğim kadar, bilgiler öğrenerek, ahlakımı güzelleştirdim.

Şimdi padişahımız olan, sultanların en büyüğü, hakanların en şereflisi, Allah'ın kulların yardımcısı ve Allah'ın ülkelerini koruyan, Allah için gaza eden, Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlere hizmet götüren, Sultan Süleyman Han *-Allah O'nun kudretini daim kılsın-* bu fakire veziriazamlık makamını verdiği zaman, bazı töre ve yasaları, Divan-ı Hümayun'un kanunlarını evvelce gördüklerine aykırı olarak perişan halde bulduğumdan, veziriazamlık hizmetine gelen kardeşlerime hediye olsun diye, veziriazamlık adabını ve veziriazamlığa gerekli olan önemli şeyleri toplayıp bu kitapçığı yazıp ona *Asafnâme* adını verdim. Ta ki veziriazamlığa getirilen kardeşlerim okudukça bu fakire dua edeler. Ve bu kitapçığı dört bölüme ayırdım.

Birinci Bölüm, veziriazamın davranış ve hareketleri ve ahlakı nasıl olmalıdır; padişah ile münasebetleri nasıl yürütmelidir ve halk ile olan ilişkileri nasıl olmalıdır, bunları bildirir.

İkinci Bölüm, sefer (savaş) ile ilgili tedbirleri (önlemleri) açıklar.

Üçüncü Bölüm, hazine (maliye) ile ilgili tedbirleri açıklar.

Dördüncü Bölüm, reaya (halk) ile ilgili tedbirleri açıklar.

Bu aciz, vezirliğe geldiğimde yüce Divan'ın halini hayli perişan buldum ve yedi yıl tedbirler alarak, mümkün mertebe düzene soktum. Daha sonra, bazı münafıklar ve çekemeyenler *-kalplerinde hastalık olanlar-* saadetli padişahımıza, gûya cürmümüze ait bazı konularda aleyhimize dedikodu yapınca, ka-

dınlara boyun eğmeyip, onların hilelerinden uzak olmak için, veziriazamlıktan kendi isteğimle ayrıldım. Ve Edirne'de çiftliğime gittim. Yalnızlık köşesinde gönül rahatlığı içerisinde, Allah'a yakın olmaya çalıştım. Dünyanın nimetleri geçici ve ölümlüdür. Gafil olmayan akıllı bir insan için istirahatı, yalnızlık köşesinde bağ ve bahçeleri seyretmede bulmak yeğdür. *Yardımcımız ve kendisine güvendiğimiz Hak Teala,* Osmanoğullarının yasalarını ve yöntemlerini, zamanın korku ve tehlikesinden ve düşmanların kötü gözünden saklaya. Amin.

BİRİNCİ BÖLÜM

VEZİRİAZAMIN AHLAKI VE ADABI NASIL OLMALIDIR VE ÂLEMİN KORUYUCUSU PADİŞAH İLE VEZİRİAZAM NASIL MUAMELEDE BULUNMALIDIR BUNLARI AÇIKLAR:

Evvela veziriazam olan kimsede garaz (kötü niyet) bulunmamalıdır. Her şeyi Allah için, Allah yolunda ve Allah rızası için yapmalıdır. Zira bunun üstünde bir mertebe daha yoktur ki, ona ulaşabilsin. Hak sözü padişaha çekinmeden söylemelidir. Erkanı Allah'a şahit olarak göstermelidir.

Padişahla veziriazam arasında sırları değil dışardan olanlar diğer vezirler bile bilmemelidir. Bir defasında, sultanların adalet, savaş ve cömertlikte en seçkini ve saltanat meydanının önde gelen aslanı, merhum Sultan Selim'in saltanatı zamanında maldefterdarı iken, akıl ve anlayışına güvenildiği ve itimat edildiği için padişahın himmetiyle, kendisine veziriazamlık verilen, merhum Pirî Paşa, gizli bir konuyu görüşmek için, ikindi vaktinde padişaha vardığında, o mübarek ve neşeli vakitte, padişah ile uzun bir vakit görüşmüştü. Vezirlerden Mesih Paşa, «Divan'da dün ne söyleştiniz?» diye sorduğu için, Pirî Paşa bu isteği reddedip, onun makamdan azlini padişaha sunmuş, birçok aracıların ricasıyla bu vartadan Mesih Paşa güçlükle kurtulmuştur.

Padişah nedimleri ile çokça buluşup görüşmemelidir. Padişahlar nedimsiz ve müsahipsiz olmazlar. Ama nedimler ve müsahipler bahşişlerden ve hil'at-

lerden paylarını almalı, ama halkın işlerine karışmamalıdırlar.

Veziriazam, âlemin sığınağı olan padişahın yüzünü, sık sık halka göstermesini sağlayıp, perde arkasında gizlenmesini önlemelidirler. Sadrazamın padişaha arz ettiği işler geriye dönmemelidir.

Veziriazam, gece tenhasında iyi tanıdıklarından, fena niyetli olmayanlardan, memuriyete tayine layık olup fakir ve zayıf olanları arayıp bularak onlara iş verip güçlendirmelidir. Nitekim vezirin anlamı, tedbir sahibi doktor demektir. Yoksulluk hastalığından mecalsiz ve takatsız düşenleri güçlendirmelidir. Bunlar zamanla kudret sahibi insanlar olup, savaşta hizmete yarayabilirler.

Zira *-hamd ve nimet O'nadır-* devlette mümkün mertebe bolluk vardır ve tüm halk ve bilhassa veziriazam oğullarının, Osmanlı Devleti'nin emekdarlarının ve Osmanlı ailesinden olanların kayrılması lazımdır. Vezir oğullarını, yeteneklerine göre kimseye muhtaç ettirmeyip, devletin onları, hallerine göre koruması lazımdır. Zira, babaları devletin sayesinde vezirliğin yüce makamını bulmuşlardır. Böylece devlete hiyanet etmeyip, bağlılıkla vakitlerini geçirecekleri, basiret sahiplerince bilinmektedir. Vezir oğullarından birine vezirlik verilse, hiç kimse çok görmez. Özellikle, babalarının veya akrabalarının, devlet sayesinde ünleri yaygın olanlara. Bunlar savaşta görev alsalar, haseb ve neseblerinden dolayı, halk kendilerine daha fazla bağlılık gösterir. Boş olan zeametlerin her biri, kudret sahibi, yiğit ve cesur olan kişilere verilmelidir. Savaşta, Allah'ın Resulü'nün sancağı yanında ve diğer işlerde görev almaya layık olup, işe yarayabilirler.

Vezir kendi adamlarına zeamet vermemelidir. Onun adamları timar ile yetinmelidir. Verirse de az vermelidir. İki-üç kılıcı bir yerde tutmamalıdır. Ama, defterdar ve nişancı haslarından olursa, o başka.

Olur olmaz yere ulak için hüküm vermemek gerektir. Osmanlı ülkelerinde ulak kadar, yersiz zulüm yoktur. Ulak hükmü çok önemli olup, saltanat işlerine zarar ihtimali olan yerde verilmelidir. Fakirleri kurtarmak için, sadrazamlığım zamanında, beygir menzillerini (konakları) bazı yollarda kurdum.

Vezir, padişahı fazla paraya meyletmekten ve mala düşkünlüğü ile vebale uğramaktan korumalıdır. Devlet hazinesine ne kadar para gelirse gelsin, varisleri gelinceye kadar, bu paraların Bab-ı Hümayun'da, emanet olarak alıkonulmasını, ben aciz sağlamıştım. Adaletiyle tanınan padişahımız, Sultan Süleyman Han, bu paraların Bab-ı Hümayun'da yedi yıla dek, emanet olarak tutulmasını, bu yedi yıl içinde ihbar veya başka bir yolla, varisi ortaya çıkmazsa, hazineye mal edilmesini emretmişlerdir. Zira, halkın malının, sebepsiz olarak, padişahın malına karışması, devletin çökmesine işarettir.

Veziriazam, askerlerine tedbirli ve dediğini yaptıran kimseleri ağa, akıl ve idrak sahibi kimseleri de kâtip tayin etmeye çalışmalıdır. Çünkü kul sağlam olmayınca sadrazam ve devletin ileri gelenleri rahat edemezler. Veziriazamlar, azledilmekten, o kadar korkmamalıdırlar, uygun olmayan bir iş yapmaktansa azledilmeyi tercih edip halk arasında beğenilmek daha iyidir.

Halka devleti ayıplatıp, kendi aralarında dedikodu ve ayıp şeylerle, devlet aleyhine birtakım şey-

ler söyletmeyip, güzellikle bunları kaldırmak gerekir. Boş yere, vezirlerin ve devletin diğer ileri gelenlerinin mallarını müsadere ettirmekten kaçınmak lazımdır. Taşrada bulunan vezirlerin birinden şikâyet olunsa, hemen, onu tekdir etmeyip, eğer suçlu ise, bir daha yapmamasını isteyen bir yazı ile, suçuna göre, tenkit etmelidir. Eğer hakikaten gerekirse bir ferman gönderip «böyle hareketten el çekiniz yoksa cezalandırılırsınız» diye korkutulmalıdır. Yoksa, gerek çekememezlik nedeniyle veya hiç yok yere, bir vezirden kötü bir suçun meydana gelmesiyle, onu görevden azl veya -*Allah korusun*- idam veya vezirliğinin kaldırılması gibi hareketlere girişmekten, çok sakınmak lazımdır. Çünkü, *kardeşi için kuyu kazan kimsenin ona kendisi düşeceğinden,* bu metodla memleketin idaresi zor olur. Halk bu durumu böyle görürse, en ufak bir şey için, şikâyet nedeniyle İstanbul'u doldurup burasının yokluklarla karşı karşıya kalmasına ve izdihama sebep olur. Devlete yapılan şikâyetleri reddetmeye götürür. Veziriazamlar azledilmekten, o kadar korkmamalıdırlar. Uygunsuz bir iş yapıp dillere destan olmadan, görevden azlini tercih edip halk arasında «şöyle bir yolsuz iş etmedi azlini tercih etti» dedirtmek ve beğenilmek, daha iyidir ve tercihe layıktır. Dünyanın sonu fanidir ve burada hayır işleyenler, dünyada ve ahirette, mutlaka karşılığını bulacaklardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de belirtilmiştir. *Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.*

Veziriazam, beş vakit namazı, cemaatle evinde kılmalı, kapısı daima açık olup, kendisiyle buluşmak kolay olmalıdır. Kendine bir şey arzedenleri kırma-

yıp, mümkün mertebe, gönülleri hoş tutmaya çalışmalıdır. Haramzade ve hırsızların suçlarını, hediyeler ile, bağışlamadan kaçınmalıdır. Devlet adamlarının rüşvet alması büyük bir hastalık ve ilacı olmayan kötü bir derttir. Ve devletin yıkılmasına sebeptir. Ancak dostları için hediye getirmeyi alışkanlık haline getirmiş bulunanlardan, hali vakti yerinde olup, başkasına muhtaç olmayanlardan alınabilir. Yoksa rüşvetten, *mutlak kaçınmak gerektir. Allahım sen bizi kurtar.*

Veziriazamlık makamında olanların 1.200.000 (on iki kerre yüz bin) akçelik hassı vardır. Yasal gelirlerinin bir buçuk katı gelir sağlarsa, yirmi yüke yakın akçe olur. Kürt beylerinden ve kuvvetli emirlerden 2-3 yüklük kumaş ve at gelirse, senede yirmi dört yük akçe olması lazım gelir. *Allah'a hamd olsun* ki, Osmanlı Devleti'nde bu ihsan kafidir. Bu aciz de, on beş yük akçesini yılda mutfağıma ve adamlarımın gerekli şeylerine harcar ve beş yük akçesini de sadaka olarak dağıtırdım. Daha dört-beş yük akçe de hazinemde kalırdı. Savaşlardaki ganimet mallarından, beylerbeyilerden ve helal sayılan aşar vergilerinden pek çok gelir sağlanmıştır ki, bunları da fakirlere sadaka olarak verir ve hayır işlerine harcardım. *-Bize ikram eden ve bize nimet veren Allah'a hamd olsun-* tama (hırs-açgözlülük), çirkin bir tutumdur, sonu yoktur. Kanaat, bitmez-tükenmez bir hazinedir, faydaları çoktur. *Ey Allahım, bizi kanaatla rızıklandır ve bize şefaatini kolaylaştır.*

Sadrazam olanların, vakitlerini saltanatın önemli işlerine harcaması gereklidir. Zinaya düşkünlük, sazsöz ve işret onlar için uygun değildir. Bu makama geldikten sonra münasip olan, sukut ve takva (Al-

lah'tan sakınma) dır. İmkân nisbetinde nefsini düzeltmeye ve dünyayı iyileştirmeye çalışması gerekir.

Sadrazam olanlar, divanda olan makam sahiplerine ve ülemadan olan marifet erbabına saygı gösterip iltifat ederek, parmakla gösterilir hale getirip gönüllerini kazanmalıdır. Makam sahipleri ile divan ehlini kendinden başkasının hükmü altına sokmamalıdır. Müderrisler ve ülema topluluğu birbirini çekemezler. Onların birbiri aleyhine söyledikleri şeylere inanmayıp reisleri ile görüşüp bilginlerin rütbe ve derecelerinde araştırma ve yoklama yapmak gerektir. Gerek ruzname, gerek mühasebe, gerekse diğer hizmetlerde çalışan kâtiplerin rütbe ve derecelerine dikkat edip, yazı işlerinden hiç anlamayan ehliyetsiz kimselere bu görevleri düşürmemek gerek.

Veziriazam haftada iki gün özel olarak Hz. Peygamberin *-Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun-* aziz ruhu için yemek vererek, buraya iyi ve akıllı birçok kimseleri davet edip bu yaklaşma ile onlardan birçok meselelere vâkıf olma imkânını bulması gerekir. Bu aciz de sadrazamlığım zamanında böyle yapmıştım.

Veziriazam olan kimse, kendi meclisinde bulunan makam sahiplerinin mertebelerini her birinin durumunun ne olduğunu anlayıp bilmesi gerekir.

Önce; beylerbeyiler vezirlerin altındadır, vezirlerin üstüne kimse geçemez. Maldefterdarları sancakbeylerine ve özengi ağalarının önüne geçerler. Özengi ağalarında baş, Yeniçeri ağasıdır, ondan sonra miralemlik ondan sonra kapucubaşılık, ondan sonra mirahurdur. Ondan sonra çakırcıbaşıdır ve çeşnigir başı ve bölük ağalarıdır. Defterdarlar nişancıdan önce gelirler. Ancak nişancı defterdardan eski ise, o baş-

ka. Maldefterdarları ve nişancı, tahtkadıları ile aynı derecede olup ister ellili ister altmışlı olsun, bütün müderrislerin önüne geçerler. Baş defterdar, İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarıyla aynı derecededir. Defterdar kethüdası, müteferrika ve çeşnigirin önüne geçer. Sahn müderrisleri de sancakbeylerinin önüne geçerler. Dahil ve Hariç müderrisleri, sancakbeyinden sonra gelirler. Sultanların vakıf işlerine bakanlar, çeşnigir ve müteferrikanın önüne geçerler. Kâtip, çavuştan daha üstündür. Kâtip öne geçer. Merhum Sultan Selim zamanında bir gün çavuşla kâtip çekişirler, konu merhum Sultan Selim Han'a bildirildiğinde «Kâtibin önde gelmesi lazımdır. O saltanatın, devletin gizli işlerine bakar. Çavuş ise, açık olan, herkesçe bilinen şeylere hizmet eder» diye buyurmuşlardır. Kâtipler içinde Yeniçeri kâtibi ve ruznameci önde gelir.

(Eminlerden önde geleni, şehireminidir, ondan sonra defterminidir, bundan sonra arpaemini gelir. Şehiremini, özengi ağası hükmündedir, bir görev verilecek olsa, defterdar olur...)

Ulufe müteferrikalığının hariçten olanlara verilmemesi gerekir. Ancak Harem-i Has'tan olanlardan veya beylerbeyi ve defterdar oğullarından olması gerekir.

Seksen bin akçe zeameti olmayan sancağa hak kazanamaz, sancağın en son sınırı, dört yüz bin akçedir. Maldefterdarı sancağa çıksa, dört yüz bin akçe ile çıkar, özengi ağası, üç yüz elli bin akçe ile çıkar. Zeamet sahibi kimseyi vezirin ayakta karşılaması kanundur. Zeamet de kâtibin en çok elli bin akçe, çavuşun kırk bin akçe toplaması caizdir. Daha fazla biriktirmek kılıç azlığına sebep olur. Biriktirmekten sakınmak gerek.

Sadrazam, âlemin sığınağı olan padişahla konuşurken, sık sık «padişahım, ben yükü boynumdan giderdim, doğruyu söyledim bundan sonra kıyamet gününde cevabı sen ver» demelidir.

Divan'da şikâyetçi dinlenirken veziriazamın bizzat bulunması gereklidir. Dışardan elçi geldiğinde, durumları iyice kavramaması için, yanına bir bekçi konmalı ve ona elçiyi çok gezdirmemesi tenbih edilmelidir.

Narh durumları, dünyanın önemli işlerindendir. Onunla çok sıkı bir şekilde uğraşmak gerek. Makam sahiplerinden bir kısmının pirinç tüccarı olması ve bir kısmının evinin de attar (ıtriyyat) dükkânı olmaması gerekir. Narh fakirlerin işidir.

Makam sahiplerini bir iki şikâyetçi nedeniyle görevinden almamak gerekir. Şikâyet edilen, gerek beylerden olsun, gerekse kadılardan olsun, eğer hakkında bir-iki defa şikâyet olunursa, veziriazam ona öğüt yollu bir mektup gönderip, nasihat etmelidir. Eğer bununla yola gelmez şikâyetçileri de şikâyetlerinde ısrar ederlerse, görevden alınması gerekir.

Veziriazam olan şahsın, kadir kıymet bilir olması gerekir. Herkesin değerini, gerek soyu yönünden gerek bilgisi yönünden ve gerekse hizmeti yönünden bilmeli ve buna göre görev vermelidir.

Veziriazam, atasından ve dedesinden sipahi olmayan, halktan birini, sipahi yapmamaya çalışmalıdır. Bu kapı bir açılırsa, herkes raiyyet olmaktan çıkıp sipahi olmak ister. Raiyyet kalmayınca da padişahın-devletin gelirinde azalma olur. *Allah en iyi bilendir. Mülk elinde olan Allah yücedir. O herşeye kadirdir.*

İKİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ TEDBİRLERİNİ (ÖNLEMLERİNİ) AÇIKLAR:

Önce sefer lazım gelen yerlerde vezirlerden veya beylerbeyilerden birini komutan olarak atamalıdır. Bazı yerlerde sancakbeyi bile komutan olagelmiştir. Savaşa çıkmadan önce, ne kadar para ve ne kadar yiyecek gerekir ise, önceden hazırlayıp sonra sefere çıkmalıdır. Eğer sefere padişahın kendisi de katılacaksa, sadrazam defterdarı ve divanın diğer üyelerini toplayıp ne kadar para ve ne kadar asker gerekir ve nerede yiyecek hazırlamak lazımdır, bunları önceden planlamalı ve padişaha gerekli olan deve, katır ve atların malzemelerini miriahur ile görüşüp kararlaştırmalı ve padişaha yolda bineceği bir araba da hazırlatmalıdır.

Asker konduğunda, sadrazamın padişahtan biraz uzağa konması gerekir. Padişah askerin ortasında konmalıdır. Etrafını askerler kuşatmalıdır. Halkın (askerin) padişahın çadırından bir mil uzakta olması gerekir. Hazine çadırı padişahın çadırının önünde kurulmalı ve defterdar toplantısını orada yapmalıdır. Padişah tarafından vezirlere, kadıaskerlere, defterdarlara, nişancıya ve defthereminine deve verilmesi yasa gereğidir. Bu husus, Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri'nin Çaldıran seferinin defterinde yazılıdır. Veziriazam, yollarda at üstünde, dilediği zaman, padişaha yaklaşabilmelidir. Diğer vezirler ve divanın

öteki üyeleri ise, ancak çağırıldıklarında yaklaşabilirler. Görevden atılmış sancakbeyleri de yaklaşabilirler.

Her gece bir sancakbeyinin karakol görevini üstlenmesi gerekir. Ve otağ önünde bir bölük ağası beklemelidir. Bir defasında merhum Sultan Selim zamanında Diyarbakır'ın fethine giderken, Şah İsmail tarafından otağ önüne gönderilmiş birkaç soysuz casus, padişahın çadırını geceleyin ateşe vermek ve padişah çıkarsa, hançer ile vurmak niyetiyle gelmişlermiş. Bunlar duyulup cezalarını çekmişlerdir. Ondan bu yana, nöbetle bir bölük ağasının beklemesi emredilmiştir.

Savaş alanında padişahın gayet geride durması lazımdır. Padişahın önünde top ve zincir durmalıdır. Padişahın atının ayağına bukağı vurulmuştur. Bukağıdan murat, sağlamca durmaktır. Padişahın yanında saygılı bir kimse durup, «korkma padişahım fırsat bizimdir» diyerek kuvvet ve takviye verip, zihnini savaştan ayırtmamak gerekir. Savaşta iken askere, kanun dışı vergi (bahşiş) verilmemelidir.

Askere kuvvetli - doğru bir konaklama emini gereklidir. Padişahın yeniçeri ve sipahiye altı gün erzak vermesi kanun gereğidir. Yavuz Sultan Selim Han, üç gün hududa girildiğinde ve üç günde çıkarken vermiştir.

Savaş zaferle biterse, bayram gibi, el öpülür. Vezirler, kadıaskerler ve defterdarlar kaftan giyerler. İster beylerbeyi ve isterse sancakbeyi olsunlar, taşrada makam sahipleri de kaftan giyerler.

Cebelü de kanundur, altı bin akçe timarı olan iki cebelü getirir; on bin akçeli, üç cebelü getirir; yirmi bin akçeli zeamet, dört cebelü getirir; fakat cebelülerin fazla olmasından çok sakınmak lazımdır.

Timar sahiplerinin, sefere bizzat kendilerinin gelmesi icabeder, çocuk veya hasta olursa o başka.

Padişahın sefere kendisi gittiği hallerde, hazinenin (masrafın) iki kat olması gerekir, belki padişahın bahşiş vermesi icabeder.

Sınırları tedbirli yöneticilere ısmarlayarak, beklettirmek gerek, ve bunlara fetihleri bildirmek lazımdır. Padişah çadırında iken bir şeyi arzetmek gerekirse, sarayda takip edilen usul ve kural ile girilmelidir.

Kara ile ilgili hazırlıklar ne kadar önemli ise, deniz ile ilgili işler ondan daha da önemlidir. Akıl ve anlayış, adalet ve ihsan yönünden sultanların en şereflisi, Haremeynin hizmetçisi ve Mısır'ın azizi (hakimi) olmaya hak kazanmış, merhum ve muzaffer, Sultan Selim Han, bir gün, rahmetli Kemal Paşazade'ye «tersaneyi üç yüz adet yapmak isterim. Ta Galata hisarından Kâğıthane'ye kadar olmalıdır» diye buyurmuşlar. «Niyetim Avrupa'yı fethetmektir» dediklerinde merhum Molla da, «padişahım, siz bir şehirde otururs unuz ki, onun veli-nimeti denizdir. Denizden emniyet olmayınca, gemi gelmez, gemi gelmeyince de İstanbul mamur (bayındır) olmaz» diye fikirlerini açıklamıştı. Merhum Sultan Selim'in

ömrü kısa sürdüğünden kafasındaki planlar gerçekleşemedi. Ama, şu anda padişahımız olan, adalet ve ihsan sahibi, Sultan Süleyman Han Hazretleri de, deniz işlerine çok değer vermektedir. Deniz işleri çok tertipli olup, deniz askerlerinin her bakımdan düşmanlara üstün gelmesine gayret ve çabaları çoktur. Hatta bu aciz, denizlere bağımsız beyler ve kaptanlardan, birçok komutanın tayin olunmasına sebep olmuş ve «Osmanlı Devleti'nin bir kanadıdır mamur olsun» diye, çok çaba sarfetmişimdir. Padişahım Sultan Süleyman Hazretleri'ne dahi arzım şöyle idi. «Geçmiş sultanlar arasında, karaya sahip olanlar çoktur, denize sahip olanlar azdır ve deniz savaşı tedbirinde düşmanlar bizden ileridir, bizim onları geçmemiz gerekir...» dediğimde, «doğru söylersin, öyle gerekir» diye buyurdular. Ve deniz giderleri için, bir kişiyi de padişah tarafından tayin ettirdim.

Sefer hakında sözümün sonucu ve öğütlerimin özü şudur: Gerek karaya ait önemli işler, gerek deniz işleri ve gerekse vezirlerin ve beylerin nizam ve intizamı, veziriazamın yüz akıdır ve hayırla anılmasına sebep olurlar. *Ey Allahım sana güvendim ve işimi sana bıraktım. Şüphesiz sen her şeye kadirsin.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAZİNE TEDBİRLERİNİ (ÖNLEMLERİNİ) AÇIKLAR:

Evvela, hazine tedbiri önemli işlerdendir. Saltanat hazine ile ayakta durur, hazine de tedbir ile olur, zulüm - işkence ile olmaz. Bu aciz, vezirliğim zamanında hazineyi çok karışık ve eksik buldum. Sultan Süleyman Han'ın tahta çıkışında, gelir gidere denk olmuştu. Bazen yetişmez, dışarda bulunan, eski hazineden karşılanırdı. Bu ise, bir karışıklık sebebidir. Mutlaka gelir giderden fazla olmalıdır. Devletin işlerinin aksamaması için mümkün mertebe tedbir aldırttım.

Sadrazam olan şahsın, her şeyden önce, geliri giderden fazla yapması ve askerleri çoğaltmaktan kaçınması gerekir. Asker az gerek uz gerek. Askerin bütün kayıtları derli toplu tutulmuş, kendisi mevcut ve isimlerinin de deftere uygun olması gerektir. Ulufeli (maaşlı) on beş bin asker, çok askerdir. Hiç eksiltmeden on beş bin kişiye, her yıl maaş yetiştirmek, yiğitliktir. Gerek hazine geliri, gerek asker maaşları, gerek saraya lazım olan şeyler veya mutfak ve ahıra lüzumlu şeyler olsun, yetişip biraz da artması gereklidir.

Ve veziriazam olan şahsın, Divan'a tedbirli, akıllı ve mal tahsil etmekten anlayan, ağırbaşlı defterdarlar atanması lazımdır. Onlara bağımsızlık verip işleri kendilerine bırakmalıdır. Fakat onlar da

kendi isteklerine ve kafalarının estiği şeylere uymayıp, padişahın (devletin) malına sahip çıkmalıdırlar. Padişahımız (Kanuni) zamanında, İbrahim Paşa ve İskender Çelebiler ki, iltifat ve ünvan ile zamanın ileri gelenlerinden olmuşlardı, padişah bizzat saraylarına ve bahçelerine gitmiş ve bu yüzden de, herkesin gözüne batar olmuşlardı, nihayet, Bağdat fethinde birisi kumandan olduğunda, bazı suçlamalardan, diğeri de, hazine ve konaklamayı hatalı idareden, padişahın gazabına uğramışlardır.

Hazine idaresinde gayret budur ki, sık sık maaş artırmaya çalışmayalar, emekliye ayırmada, titizlik göstereler. Emekli etmek gerekirse, beylerbeyiler, yüz altmış akçe; kadıaskerler, yüz elli akçe; defterdarlar, seksen akçe; tahtkadıları, seksen akçe; vezirler iki yüz akçe; sancakbeyleri yetmiş akçe ile ayrılmalıdır.

Zeamet ile emekli ederler ise, vezirlere, yüz yirmi bin; beylerbeyilere seksen bin; defterdarlara, altmış bin; sancakbeylerine elli bin akçe verilir. Bunlardan da emektar olup işsiz ve layık olanlara verilir.

Mukataaları, muayyen taksitlerle ödemek üzere vermekten, emanet ile vermek, daha iyidir. Mahal olanlara mukataaları defterdarın bildirmesi gerektir.

Ve yılda yüz elli bin altın geliri olan Mısır hazinesi, âlemin sığmağı olan padişahın, özel cep harçlığı olarak tayin olunmuştur.

Ve hazine işleri ile ilgili bütün sözüm, gelir ile gider, her yıl kontrol edilip ona göre hareket etmek gerektir. *Ey Allahım, savaşta ve barışta bereketi, peygamberlerin Efendisinin hakkı için, kolaylaştır.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALKIN DURUMLARINI AÇIKLAR:

Önce gerekli olan, reayadan (halktan) eşkinci, ellici ve akıncı gerekir. Tatarlar, her ne kadar, Osmanlılara içten bağlı iseler de, onlar azgın olduklarından, sefer teklifi yapılamaz. Akıncı, yiyecek için askere karakollukçu tayin olunmuştur. Ve halkın kayıtlarının, divan-hane defterlerinde yazılmış olması gerekir. Her otuz yılda bir yazılıp, ölü ve hastaları çıkartılarak, yenilerin tekrar yazılması gerekir. Eski defterler ile yenisi karşılaştırılıp, halkın eski defterden eksik olmaması gerektir.

Ve bir yerin halkı, zulümden kaçıp başka bir yere gelse, o yerin valisi onu eski yerine göndermelidir. Ta ki, memleket harap olmasın.

Ve halktan her dört yılda bir, yirmişer akçe, avarız alınması usulü konulmuş ve Sultan Selim Han zamanında bir defa toplanmıştır. Ondan sonra, dörtbeş yılda bir yirmişer akçe alınmıştır. İstirahatlarına karşılık, «askere peksimet için baha» diye bir vergi konmuştur, ama iyi bir şey değildir, her yıl alınmamalı ki, halka da güç gelmesin.

Ve kürekçi, gemiler için olagelmiştir, işe yarar ve genç yiğitlerden, her dört haneden bir kürekçi gönderilir ve birkaç ay iyi hizmet ederse, günde onar akçe verilmiştir.

Ve halktan birisi, bir genel hizmette bulunup, bundan dolayı timara layık olarak sipahi olsa, akrabasını, babasını ve annesini himaye etmemelidir. Veya alim olsa, kendisi vergi veren halk olmaktan kurtulur ama, onun adamları, yine raiyettir.

Haşimîlerin pak soyu olan, Hz Peygamber'in soyuna da dışarıdan çok kimse karışmıştır, onlara Nakibü's-Sadat (Nakibü'l-Eşraf) tayin olunmuştur. Eski defterleri, güzel bir soy kütüğü (şecere) dür, onda mevcut olmayanı çıkartmak gerek.

Ve halka çok yüz vermemelidir. Malı çok olursa, kimse ona saldırmamalı, ama giyimde ve kuşamda, atda ve malda sipahi gibi, süslendirmemek gerektir.

Bu günahkâr kul, bu kitapçığı, her biri adalet ve takvada, büyük müçtehitlerin yolundan giden, sultanlardan duyduğum ve işittiğim gibi yazdım.

Yüce Allah, güçlükleri kolaylaştıran ve doğruyu ilham edendir. Her kulunu Peygamberlerin Efendisi ve nebilerin sonuncusunun hürmetine hayra yöneltsin ve güzel ahlak ile yad ettirsin. Allah, Efendimiz ve Peygamberimiz Muhammed'e, onun soyuna ve tüm ashabına, salat ve selam eylesin ve Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

SÖZLÜK

Abes : Saçma, çirkin, fena, kötü, yanlış.

Ağa : Osmanlı sarayında, siyasi ve askeri kurumlarında belli bir makam ve aşamadaki kişilere verilen san.

Akçe-Akalca : Osmanlılarda kullanılan (gümüş) para.

Akıncı : Düşman topraklarına akın yapmaya çıkan savaşçı, öncü, karakolcu.

Âl-ü-Ashâb : Hz. Peygamber'in aile efradı ve arkadaşları.

Altmışlı : Medreselerde ders veren hocaların derecelerinden biri.

Aşar vergisi : Osmanlılarda dini kurallara göre, toprak ürünlerinden alınan vergi.

Attâr : Güzel kokular ve iğne, iplik satan dükkân.

Avarız : Osmanlılarda halktan, olağanüstü durumlarda alınan vergi.

Azl : İşten çıkarma, yol verme, kovma, görevden alma.

Bâb-ı Hümâyûn : Topkapı Sarayı'nın Ayasofya'ya bakan birinci kapısı. Genel anlamda saray, sultan.

Basiret : Önceden görüş, seziş, basiret sahibi, önceden gören, sezen.

Baş defterdar : Osmanlılarda Tanzimat dönemine kadar, Rumeli'deki illerin maliye işlerine bakan en yüksek görevli.

Beylerbeyi : Osmanlıların eyalet sistemine göre, eyaletlerin başında bulunan, askeri ve mülki yetkileri bulunan, yüksek mevkili memur Anadolubeylerbeyi, Rumelibeylerbeyi...

Bölük ağası : Osmanlı askeri örgütünde, belli görevdeki kişilerden meydana gelen birliğin komutanı.

Cebelü : Timar ve zeamet sahiplerinin, savaşta, dirlikleri oranına göre, yanlarında götürmekle yükümlü bulundukları atlı asker.

Cürm : Suç.

Çakırcı başı : Padişahla birlikte ava giden av birliğinin başı.

Çavuş : Osmanlı Devleti örgütünde, türlü hizmetler yapan görevlilere verilen ünvan.

Çeşni-gir(lik) : Sarayda sofra hizmetlerini görenler. Yemeğin dağıtımı, malzemelerin hazırlanması bunların görevi idi. Bunların başına Çaşni-gir başı, denirdi. Sultanın yiyeceği yemeği önceden tatmak, bunun görevi idi. Bunlar dışardan değil, saray içinden seçilirlerdi.

Çuka-dar (lık) : Sarayın büyük memurlarından, padişahın hizmetinde bulunanlardan, çuha giyen, hizmet erbabı.

Dahil-Hariç : Bunlardan ilki, Osmanlı döneminde orta derecede öğretim yapan medrese, ikincisi ise ilk öğretim yapan medrese. Burada çalışan müderrisler de bu adlarla anılırlar.

Defter emini : Defter-hânedeki kayıt defterlerinin korunması, bakımı ve kullanılışı ile ilgilenen görevli.

Defterdar : Maliye bakanı, Osmanlılarda maliye işlerine bakan en yüksek şahıs, bir vilayetin para işlerini idare eden kimse, Mal-defterdarı veya Hazine-defterdar, Osmanlılarda, eyaletlerde devlet gelirlerini toplayan ve hesaplarını tutan kimse.

Derya : Deniz.

Dîvân-Hâne : Osmanlı Bahriye Nezareti dairesi.

Dîvân-ı Hümâyûn : Halkın dava ve şikayetlerinin dinlenip karara bağlandığı, devletin işlerinin yürütüldüğü, padişah huzuru. Bu toplantıya ancak yüksek kademeli devlet memurları katılabilir.

Ednâ : En aşağı.

Elli̇li : Medreselerde ders veren müderrislerin derecelerinden biri.

Emîn : Muhtelif hizmetlerde kullanılmış olan memurlara verilen ünvan. Şehir emîni. Tanzimata kadar saray ve devlet yapılarının onarımına, Harem'in gider ve aylık işlerine bakmakla görevli kimse.

Erkân : İleri gelenler, ihtisas sahibleri, esaslar, direkler, sütünlar. Erkân-ı devlet, devletin ileri gelenleri.

Eşkinci : Savaşa giden eyalet askeri.

Fani : Ölümlü, geçici, yaşlı.

Fena : Yok olma, geçip gitme, kötü, uygunsuz.

Gâfil : Gaflette bulunan, ihmal eden, dikkatsiz, dalgın, tembel.

Ganîmet : Savaşta düşmandan toplanan mal, para, tutsak.

Hamd : Allah'a olan şükran duygularını bildirme.

Haramzâde : Piç, soysuz.

Harem-i Hass : Saray ve konaklarda herkesin girmesine izin verilmeyen mukaddes ve muhterem yer, özel daire, saray.

Hass : Yıllık geliri yüz bin akçeyi aşan dirlik.

Haseb : Baba tarafından gelen şeref, asillik, soy temizliği.

Haşimîler : Hz. Peygamber'in sülalesi.

Hil'at-Kaftân : Padişah veya vezir tarafından, takdir edilen kimseye giydirilen süslü elbise. Vezirlere de yine, padişah giydirir.

Himmet : Gayret etme, çalışma, çabalama, yardım.

İdrak : Anlayış, akıl erdirme, yetişme, erişme.

İhya : Canlandırma, yeniden kuvvet verme, tazelik verme, lütfetme.

İltifat : Hatır sorma, gönül alma.

İşret : İçki, işret meclisi gibi bir ekle gelebilir.

İtimad : Dayanma, güvenme.

İzdiham : Kalabalık, nüfus artışı.

Kadıasker : İlmiye rütbelerinin sonucuncusu ve mülkiyede üst, askerlikte mareşal rütbesinin altında olan, Rumeli ve Anadolu diye iki derecesi bulunan makamdaki kimse.

Kâdir : Kudret ve kuvvet sahibi.

Kapucubaşı : Saray kapucularının amiri ve büyük zabitine verilen addır. Bunlar genel toplantılara katılırlar fakat Divan'a iştirak edemezler.

Karakol : Güvenlik kuvvetleri veya bunların kaldığı yer, öncü, akıncı...

Kethüdâ : Devlet adamlarının veya zenginlerin emri altında çalışan ve onların gösterdiği görevlerde çalışan kimse.

Kılıç : Bir timar'in çekirdeğini oluşturan parçasına verilen ad, üç bin akça gelir bırakan toprak bölümü.

Ma'mûr : Bayındır, şenlikli.

Mır-ahur : (Emîr-i ahur) Has ahır ve onlarla ilgili araç ve gereçlere bakmakla yükümlü yüksek aşamalı görevli.

Mır-alem (lik) : Saray memurlarının ileri gelenlerinden birinin ünvanıdır. Emîr'i alem de denir. Padişahın bayrağını taşır ve bayrak mihterlerinin amiri idi. Elçi kabulünde de bunun görevi vardı.

Muhâlif : Aykırılık gösteren, uymayan, birinin düşüncesine zıd düşüncede bulunan.

Mukâtaa : Devlete ait bir gelirin bir bedel karşılığında kiralanması, yani geçici olarak sahip olma.

Mûsâhib : Biri ile sohbet eden, konuşan arkadaş.

Müctehid : Âyet ve hadîslerden dini hükümler çıkaran din alimi.

Müderris : Medreselerde ya da büyük camilerde ders veren, okutan kimse, profesör.

Münezzeh : Uzak, temiz, arı.

Müsâdere : Suçlu bir kimsenin malının, padişah adına, zaptedilmesi, elkonması.

Müteferrika : Padişah, vezir ve daha başka devlet büyüklerinin yanında türlü hizmetlerde kullanılan kimselere verilen san.

Nakıbü'l-Eşraf, Nakıbü's-Sadat : Hz. Peygamber'in soyundan olanların işlerini görmek üzre, içlerinden hükümetçe tayin olunan memur.

Narh : Çarşı ve pazarda satılan şeyler için resmî makamlarca tayin edilen fiyat.

Nebî : Peygamber.

Nedim : Meclis arkadaşı, sohbet arkadaşı, büyükleri fıkra ve hikayeleri ile eğlendiren kimse.

Neseb : Nesil, soy.

Nişancı : (Tevkiî, Tuğraî, Tuğrakeş)- Divan'da kanunlarla ilgili konularda açıklama yapan. Padişahın mektuplarını kaleme alan, anlaşma, ber'at, menşûr ve fermanların başına tuğrâ çekme işlerini yapan şahıs.

Penah : Sığınak.

Raiyyet : Vergi veren halk.

Ruz-nâme : Devlet dairelerinde günlük gelir ve giderlerin, ya da günlük olayların yazıldığı el defteri. Saymanlık kalemi.

Sabit : Değişmez.

Sadr-ı azam-Vezir-i azam : Başvekil, başbakan yerinde kullanılan bir tabirdir.

Sahn : Cami ve medreselerde umumun toplanmasına mahsus üstü kubbe ile örtülü yerlere bu ad verilir. Buralarda ders okutulurdu.

Salât-Salâvat : Tahiyye, tahiyyat. Hz. Peygamber'e edilen duâlar.

Sancakbeyi : Eyalet teşkilatı ile timar usulünün geçerli olduğu zamanda, beş - on ilçelik yerin mutasarrıfı ile sipahisinin kumandanına verilen ad.

Sena : Övme, öğüş, medh.

Serdar : Kumandan, komutan.

Sipahi : Osmanlılarda bir sınıf süvari olup, vergisini aldıkları araziye karşılık savaşa kendi hayvanları ile katılıp, cephaneyi devletten alırdı. Özbe öz Türklere ait olan; Türklerin kurduğu bir kurumdur.

Taht kadıları : İstanbul'daki kadılara verilen addır.

Takva : Allah korkusu ile dinin yasak ettiği şeylerden kaçınma.

Taşra : İstanbul dışı, saray dışı.

Tedbir : Birşeyi temin edecek veya önleyecek yol, çare.

Tekdir : Azarlama.

Timar : Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda yıllık geliri 3.000 - 20.000 akçe tutan toprak dirliği.

Ulak : Devlete ait kâğıtları bir yerden başka bir yere götürüp getiren resmi memur - postacı, kurye.

Ulufe : Osmanlılarda kapıkulu askerlerine, saray ve devlet hizmetindeki bazı görevlilere, üç ayda bir verilen ödenek, maaş.

Ünvan : Lakap, san.

Özengi ağası : Padişahın bindiği atın özengisini tutan ve yanında yürüyen saray memuruna verilen addır.

Vâkıf olmak : Bir şeyi iyice bilmek, öğrenmek.

Vâris : Mirascı, kendisine miras düşen.

Vebal : Günah, azab.

Yadetmek : Anmak.

Yeniçeri : Yeniçeri ocağında sürekli görev yapan ücretli yaya askeri.

Yük : Osmanlılarda 100.000 akçe tutarında para.

Zahir : Görünen, açık, belli, meydanda.

Zarif : Nazik, güzel, şık, beğenilir tavır ve edalı.

Zeamet : Yıllık geliri 20.000 - 100.000 akçe olan toprak dirliği.